

УДК 655.41:655.42 (477) «192»

Валентина Молоткіна

**УЧАСТЬ ВИДАВНИЦТВ У СТАНОВЛЕННІ КНИЖКОВОГО
РИНКУ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕПУ (1920-і РР.)**

Валентина Молоткина

**УЧАСТИЕ ИЗДАТЕЛЬСТВ В СТАНОВЛЕНИИ КНИЖНОГО
РЫНКА СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ НЭПА (1920-е ГГ.)**

Valentina Molotkina

**THE ROLE OF PUBLISHING HOUSES IN THE PROCESS OF
FORMATION OF SOVIET BOOK MARKET DURING THE NEP (1920s)**

В статті аналізується вплив державної політики на процес формування книжкового ринку в УСРР у 1920-і рр. Показано, що в умовах нової економічної політики видавництвам була надана відносна самостійність у проведенні торговельних операцій. Видавництва, враховуючи нові умови, намагалися створити свій торговий апарат та мережу. Та найбільшу мережу книготорговельних організацій в своєму розпорядженні мало Державне видавництво України, яке наприкінці 1920-х рр., маючи кошти та підтримку з боку держави, поступово витіснило з книжкового ринку всі діючі видавництва.

В статье анализируется влияние политики государства на процесс формирования книжного рынка в УССР в 1920-е гг. Показано, что в условиях новой экономической политики издательствам была предоставлена относительная самостоятельность в проведении торговых операций. Издательства, учитывая новые условия, стремились создать свой торговый аппарат и сеть. Но наибольшую сеть книготорговых организаций в своем распоряжении имело Государственное издательство Украины, которое в конце 1920-х гг. имея средства и поддержку со стороны государства, постепенно вытеснило с книжного рынка все действующие издательства.

The article analyses how the public policy influenced on formation of book market in USSR in 1920s. It is shown that publishing houses were independent in trading operations during the New Economic Policy. That is why publishing houses tried to create their own commercial mechanism and network. But it was State publishing house of Ukraine who had the biggest book market network and possessed funds and support provided by the state therefore it ousted all active publishing houses from the Soviet book market.

Ключові слова: *видавництво, друкована продукція, ідеологія, книга, книгопоширення, книжковий ринок, література, споживач, цінова політика.*

Ключевые слова: *издательство, печатная продукция, идеология, книга, книгораспространение, книжный рынок, литература, ценовая политика.*

Key words: *publishing house, printed production, ideology, book, book circulation, book market, literature, consumer, price policy.*

Потреба вивчення участі видавництв у становленні книжкового ринку 1920-х рр. зумовлена сучасними соціально-економічними обставинами в Україні. Нині, як і в досліджуваний період, дедалі гострішими стають економічні проблеми видавничих підприємств, розвиток галузі відбувається на тлі серйозної конкурентної боротьби, насамперед, з іноземним продуктом. Скоротилися кількісні та знизилися якісні показники випущеної друкованої продукції, зростає собівартість видань, зменшується купівельна спроможність населення, слабшає інтерес до книги. В особливо критичному стані опинилася україномовна література. Отже, питання про те, якою мірою держава регулювала процес становлення книжкового ринку і яким видавництвам надавала пріоритети у його формуванні, має на сьогодні не лише науково-пізнавальне, але й практичне значення.

Деякі аспекти становлення ринку друкованої продукції були досліджені радянськими [1; 2; 3; 4; 5] та сучасними істориками [6]. В наш час, досліджувана нами проблема ще не знайшла ґрунтового, об'єктивного і цілісного висвітлення у наукових публікаціях.

В даній статті автор ставить за мету показати вплив державної політики на процес формування книжкового ринку в УСРР у 1920-і рр.

Нові основи господарювання в умовах нової економічної політики змусили державу відмовитись від безкоштовного розповсюдження творів друку. Як стверджував О.В. Молодчиков, зародження радянської книжкової торгівлі в УСРР припадає на жовтень 1921 р., коли було дозволено вільний продаж книжок [3, с.72]. Постанову РНК УСРР «Про порядок розподілу творів друку», згідно з якою всі твори друку всім державним установам, громадським організаціям та приватним особам можна було придбати тільки за відповідну плату, було опубліковано 14.10.1921 р. А, згідно з положенням «Про єдиний план розподілу творів друку на території УСРР», всі нові видання і націоналізовані книжкові фонди колишніх приватних власників належали Всеукраїнському державному видавництву (ВДВ), за яким ЦК КП(б)У затвердив монопольне право розподілу літератури. Також ВДВ мав монопольне право купувати гуртом видання в будь-яких видавництвах. Приватним особам і кооперативам дозволялося відкривати підприємства для продажу друкованих видань за попереднім дозволом ВДВ або його місцевих органів, які реєстрували підприємства, здійснювали нагляд за ними та за торгівлею книгами, ухвалювали рішення про їх ліквідацію, але за погодженням із судовими органами [7, арк.3; 8, арк.79]. Книготорговці, яких звинуватили в затримці чи приховуванні книжок на своїх складах з метою підвищення ціни, а також тих, що самовільно підвищували ціни на друковану продукцію, притягувались до судової відповідальності як за спекуляцію, а їхні книготоргові заклади закривалися [7, с.18]. Звісно, ці заходи відіграли немалу роль в регулюванні приватної книготоргівлі державними органами.

Також несприяв й «розквіту» букіністичного торгу («по всіх пішоходах, на всіх перехрестях розмістилися десятки індивідуальних торговців з книжками, розкладеними просто на землі, в кращому випадку на приступочках будинків), але він тривав недовго – півтора року [9, с.17-18]. В українській провінції поширилася практика купівлі книг за продукти харчування. Наприклад, за вже заборонену владою «Ілюстровану історію України» М. Грушевського на Київщині давали до півтора фунта сала; підручник з геометрії Кисельова коштував на Поділлі вісім фунтів цукру; а в

Харкові один робітник за півпуда цукру купив повний комплект дореволюційного видання енциклопедії Брокгауза-Ефрона [10, с.17-18].

Заміна безкоштовного розподілу платним була вже повністю здійснена у 1922 р. [5, с.16]. Зокрема, перейшовши на госпрозрахунок, перестав безкоштовно видавати літературу видавничий відділ Наркомзему [11, арк.209]. Та, у зв'язку з переходом до вільної торгівлі, постала потреба в книготорговій мережі. Її було створено на базі місцевих органів ВДВ, які з організацією Державного видавництва України (ДВУ) були перетворені в торгові відділи і книжкові магазини. При Київському, Одеському, Харківському та Катеринославському відділеннях ДВУ було реорганізовано торговельні відділи у обласні торговельні контори, що поширювали свою діяльність на прилеглі губернії, а саме: Київська обласна торговельна контора мала організовувати книгорозповсюдження на території Волині, Поділля, Київської та Чернігівської, Катеринославська – Катеринославської, Запорізької та Кременчуцької; Одеська – Одеської та Миколаївської; Харківська – Харківської, Донецької та Полтавської губерній [12, арк.150]. Відділення ДВУ в таких містах, як Київ, Харків, Одеса, Катеринослав, були не тільки виробничими апаратами видавництва, а й торговими базами. Тож, ДВУ мало в своєму розпорядженні широку мережу книготорговельних організацій. Крім того, ДВУ сформувало досить розгалужену мережу агентів і контрагентів у колишніх повітових містах. До поширення книг залучалися й громадські організації, поштово-телеграфні пункти, вчителі, студенти [1, с.237; 2, с.70]. Зокрема, поштово-телеграфні контори, які мали у себе столики й вітрини для торгівлі книжками, по суті, були фактичними контрагентами ДВУ [9, с.24]. Для просування книжок безпосередньо на село ДВУ залучав на договірних засадах споживчу кооперацію з її широкою мережею магазинів і крамниць. Так, заключивши з «Книгоспілкою» договір (на пільгових для неї умовах), зобов'язав її відкрити в ряді певних пунктів, де ДВУ не мало своїх торгових осередків, книготорговельні відділи при райспілках та ЕПО. В інших пунктах торговельний відділ ДВУ передавав контрагентство «наробразам» та іншим місцевим органам [13, арк.20]. У 1923 р.

торговельний відділ ДВУ, будучи єдиним великим апаратом поширення книги (до 40 відділень, торговельних контор і агентств) в Україні, поширював як власну друковану продукцію, так і продукцію інших видавництв [13, арк.22]. ДВУ прагнуло також розповсюдити книгу й за межами України. Це завдання виконували відкриті ним відділення в Москві та Петрограді. Зокрема, Центральний Відділ Розповсюдження друку повідомляв, що Московській філії відпускається 10% всієї літератури, яка є на складах ДВУ [14, арк.12]. Але по каналах цих відділень йшов і зворотний процес – книги московських і петроградських видавництв (нові видання з усіх галузей знань) проникали в Україну [4, с.313]. Це призвело до того, що роздрібна книжкова торгівля в Україні у 1923 р. мала 75% російських і тільки 25% українських видань. Зокрема, в загальному обігу торговельної контори Київського відділення ДВУ видання «ПІЗу» складали біля 50% [15, арк.2, 4]. Підручники для загальноосвітніх шкіл у книготорговельному репертуарі становили 40-50% (лише київський відділ ДВУ замовляв десятки тисяч російських підручників) [16, арк.12-13], суспільно-політична книжка – 15-20 %. Тоді як націоналізована література, що могла б поповнити книжковий ринок, залишалася невпорядкованою («на складах панував хаос») [17, арк.26].

Також, у 1922-1923 рр. відносна самостійність у проведенні книготорговельних операцій була надана й іншим видавництвам, які, враховуючи нові умови, намагалися створити свій торговий апарат та мережу, що складалася з філій, представництв, книжкових складів, магазинів, крамниць та ін. Так, «Путь просвещения» в 1923 р. мав 4 торгові представництва (Харків, Київ, Одеса, Москва), «Молодой Рабочий» – 5 (Харків, Київ, Одеса, Катеринослав, Москва), «Книгоспілка» – 3 центральні бази (Харків, Київ, Одеса), а в Житомирі та Вінниці працювали оптово-роздрібні магазини. Також вона була пов'язана з 36 райспілками, що торгували в 60 населених пунктах, мала більше 40 сільських ЕПО, які регулярно торгували книгами [18, арк.13]. «Книгоспілці» навіть було надано право мати свої представництва за кордоном (Австрії, Німеччині) [18, арк.23, 55, 60]. Загальний обіг «Книгоспілки» в 1923 р. складав 526000 крб., з яких близько 7% – роздрібна торгівля [19, арк.20]. «Пролетарій» відкриває центральний магазин у місті Харкові [20, арк.6, 9], організовує

книгорозповсюдження майже по всій Україні (28 відділень) [21, арк.16] та за її межами. Його відділення і агентства діяли в Києві, Житомирі, Вінниці, Полтаві, Катеринославі, Ростові-на-Дону, Краснодарі (при видавництві «Буревестник»), Баку (при видавництві «Бакинский рабочий»), пізніше – в Одесі, Луганську, Сумах, Кіровограді [22, арк.12], Мінську, Москві та Ленінграді [23, арк.1]. Кожна філія мала власні відділення. Зокрема, Катеринославська керувала роботою відділень усієї Катеринославської губернії, що діяли в містах Кривий Ріг, Павлоград, Мелітополь, Олександрівськ, Бердянськ та ін. [24, арк.17]. З часом при видавництві на основі цієї мережі було організовано спеціальний відділ розповсюдження і реклами творів друку [22, арк.29]. Видавництво «Робітник Донбасу» на початку 1920-х рр. сконцентровувало роботу, в основному, в Донбасі й було монополістом у цьому регіоні України. Торгівельна мережа видавництва нараховувала: власних апаратів – 26 одиниць, при кооперативних організаціях діяло – 15, при сільбудах – 13; при робітничих клубах – 5; при експедиціях – 1. Хоча Агітпроп намагався всі книжкові магазини, які існували в губернії, об'єднати навколо видавництва «Донбас» [25, арк.89].

З метою «розширення книжкового ринку і просування книги до споживача» в містах установлювались кіоски (на ринках та «в інших місцях, де її може купити покупець-селянин», великих заводах, при клубах, вузах). Для робітників і службовців великих заводів і фабрик запроваджувалось спеціальне кредитування, яке давало можливість придбати необхідні книги з відтермінуванням платежу на 2-3 місяці (від 4 до 6 термінів) та пільги: знижки до номінальної вартості, розрахунок по курсу дня виплати зарплати та ін. [13, арк.21]. Ці заходи сприяли поширенню літератури в містах.

А от на село книга надходила надто повільно. Взагалі, протягом 1921-1924 рр. видавництва видавали книги, не знаючи ринку, його потреб [26, с.90]. Спочатку розповсюдженням книги у сільській місцевості займалося створене у 1922 р. Всеукраїнське акціонерне товариство «Село – книга», але йому не пощастило знайти підтримку в сільських жителів і не судилося стати кредитоспроможною установою [6, с.41]. Тому, визнавши, що найбільш пристосованим апаратом поширення книги на селі є кооперація, а існування «Село-Книги» є «недоцільним» [25, арк.70], уряд у 1923 р. до цієї справи

залучає «Книгоспілку», яка у своїй книготоргівлі спиралася на низові кооперативи, споживчі товариства і крамниці, й приєднує до неї «Село-Книгу» з усіма закладами, активами [27, арк.101; 28, арк.10] і боргами у розмірі 9,9 тис. крб. [29, арк.24; 30, арк.110].

Задіявши систему споживчої кооперації, «Книгоспілка» опинилася в найкращому становищі стосовно поширення виданих нею книг на сільському ринку. Як зазначила О. Левчук, утворення й розвиток системи поширення творів друку на госпрозрахункових засадах з опертям на систему низових кооперативних організацій було головним здобутком «Книгоспілки» [6, с.119]. Власних пунктів торгівлі книгою в «Книгоспілки» було 16 – у Харкові (3), Києві (3), Житомирі, Вінниці, Ніжині, Тульчині, Одесі, Сумах, Охтирці, Луганську, Миколаєві та Балті. З подання «Книгоспілки» і на її забезпеченні торгували також 84 пункти різного підпорядкування на рівні районів та 450 сільських кооперативів, 650 книжкових полиць при кооперативах 1-го ступеня, закупували-ж книжки і постачали ними село до 2500 кооперативів. Так як в селах попит на книгу був незначним, але скрізь по Україні відчувався сильний дефіцит канцтоварів, «Книгоспілка» просуvalа на село книгу поряд з канцтоварами, страхуючи першу за рахунок прибутковості другого [31, арк.145 зв.]. Книготорговельна робота дала наслідки в таких цифрах: протягом 1923/24 операційного року було відпущено книг на загальну суму 884170 крб. 19 коп.; чистий продаж – 789196 крб. 42 коп. Загальна сума чистого продажу по номіналу складала 1096107 крб. [31, арк.145 зв.].

Але процес концентрації в середині 1920-х рр. стосувався не лише видавничої, але й книготорговельної мережі. Згідно з рішенням наради центральних видавництв при підвідділі Агітпропу ЦК ЦКП(б)У (1924 р.) були збережені магазини в таких містах: за ДВУ залишалися магазини в усіх губернських містах; за видавництвом «Шлях освіти» – у Києві, Харкові та Катеринославі; за «Книгоспілкою» – тільки в Харкові, Києві та Одесі; за «Молодим робітником» – лише в Харкові. Цим же рішенням було категорично заборонено партійним, громадським, кооперативним видавництвам передавати представництва та контрагентства приватним особам. В окружних пунктах кількість магазинів не повинна була перевищувати двох, які б належали виключно кооперації [32, арк.10]. Тож

видавництва переходять на договори й передачу своїх представництв книготорговельним організаціям. Таким представником по Україні в період з 1924 по 1925 рік було ДВУ [21, арк.8, 16], який мав власний торговий апарат (120 пунктів) [19, арк.13].

Щоб підтримати свою присутність на книгоринку, «Книгоспілка» організувала крамниці дешевої літератури, де споживач міг недорого купити потрібну йому книжку [33, арк.213]. У книжкових магазинах періодично проводилися виставки книг у віконній вітрині, яка вважалася найефективнішим засобом реклами та привернення уваги читача [34, арк.17]. Також, в кооперативних крамницях продавали книжки пайовикам у кредит або в обмін на сільськогосподарські продукти, видавали книжки покупцям замість здачі. Крім того, рекомендувалося залучати до продажу видань школярів, створювати шкільні кооперативи, виносити книжкову торгівлю за межі крамниці, «на базар у свято» [35, с.26]. Як наслідок, обіги «Книгоспілки» в 1925/26 р. зросли проти 1924/25 р. на 100%, тоді як в інших видавництвах вони зросли лише на 6% [36, арк.11].

Видавництво «Український робітник» у 1925-1926 рр. нараховувало торгівельну мережу в кількості 54 одиниці, яка розташовувалася у Донецькому басейні та на Харківщині. Організаційно вона була розподілена між п'ятьма філіями, що знаходилися в Артемівську, Сталіно, Луганську, Микитівці, Харкові. Якщо торгівельна система видавництва на 1.10.1925 р. складала: 17 магазинів, 8 контрагентств, 29 кіосків, представництв не було, то станом на 1.10.1926 р. ситуація значно змінилася. Так, кількість магазинів зросла до 20, контрагентств – 8, кіосків – 17, представництв – 4. Пізніше відкрилися представництва в Катеринославі, Києві та Кривому Розі, а в інших регіонах України (Одесі, Вінниці, Полтаві, Мелітополі) були укладені угоди з місцевими книготорговельними організаціями про розповсюдження продукції видавництва на комісійних засадах [37, арк.6]. У підпорядкуванні видавництва «Гарт» на контрагентських началах знаходилися Укркнигоцентр, кооперативні книготорговельні організації, Союздрук, Укркнига, колектив «Споживач», а також приватні особи та контрагентства, які перебували за межами України [38, арк.10]. «Пролетарій», після закінчення терміну договору з ДВУ, створив мережу своїх відділень в Одесі, Катеринославі,

Києві, Миколаєві, Сталіно, Луганську, Артемівську, Старобільську, Москві та Ленінграді [21, арк.16].

У цілому книготорговельна мережа УСРР на 1.10.1926 р. налічувала 1030 торговельних одиниць, у тому числі 298 книжкових магазинів, 26 кіосків і шаф та 706 книжкових полиць. Приватні видавництва, не маючи свого апарату розповсюдження, користувались крамницями і експедиціями основних видавництв [39, арк.76]. Зокрема, видавництво «Час», не маючи власного торгового апарату, всю свою продукцію здавав на комісію ДВУ і «Книгоспілці» за знижкою 40%. Видавництво «Труд» також не вело самостійної торгівлі [40, арк.3, 33].

Станом на 1.10.1928 р. система книготоргівлі нараховувала по окружних центрах УСРР 524 одиниці, або 13 підприємств на місто. На 10 тис. сіл та 600 райцентрів налічувалося (тільки в системі ДВУ та кооперації) 1798 книгарень та полиць, тобто, книжковою торгівлею було охоплено 1/5 населених пунктів України [36, арк.4, 8]. Кооперативна книготоргова сітка нараховувала 1413 одиниць [41, арк.136], у тому числі в округах – 51, в районах – 258, в сільській місцевості – 1104. Проте, книготорговельна сітка, в основному, охопила округові міста й була недостатньою в районах і, особливо, на селі [36, арк.12]. Інші видавництва також зосереджували свою торгову мережу у великих і середніх містах. Так, торгова мережа Центровидаву складалась з 6 філій: у Харкові, Києві, Одесі, Бердичеві, Умані, Кам'янці. Крім того, укладались угоди по просуванню книг з ДВУ, «Книгоспілкою», «Культур-Лігою» та ін. [42, арк.49 зв.]. Тож, малі міста й райони «залишались без книги» [36, арк.10].

Щоб поширювати свою продукцію через власні апарати на периферії, видавництва змушені були торгувати також й «чужою» продукцією та канцтоварами. Так, загальні торгові обороти видавництва «Рух» за жовтень 1925 – квітень 1926 рр. складали 218 тис. крб., з яких 63 тис. за власні видання, 26 тис. за чужі й 129 тис. за торгівлю канцтоварами [43, арк.222]. Обороти «Пролетарія» за 1925/26 р. з реалізації власної продукції складали 920 тис., чужої – 291 тис., канцтоварів – 423 тис., а в 1926/27 р. – з реалізації власної продукції складали 837 тис., чужої – 519 тис., канцтоварів – 675 тис. Обороти «Українського Робітника» за 1925/26 р. з реалізації власної продукції

складали 354 тис., чужої – 991 тис., канцтоварів – 1233 тис., а в 1926/27 р. – з реалізації власної продукції складали 262 тис., чужої – 1243 тис. [36, арк.8]. Торгові обороти видавництва «Час» за 1927/28 р. з реалізації власних видань складали 33734.01 крб., чужих – 7967.27 крб., канцприладдя – 313.09 крб. [40, арк.50]. Таким чином, власна продукція цих видавництв (це показово для всіх видавництв) рік у рік зменшувалась при значному зростанні оборотів і співвідношення в їх оборотах книг чужих видань (в основному, російських) та канцприладдя.

Видавництва вишукували інші засоби для торгової діяльності. Зокрема, «Українським робітником» ще у 1927-1928 рр. було розпочато роботу по організації профспілкового споживача й керівництва комплектуванням бібліотек [44, арк.1]. Щоб керувати цією роботою, при окружних філіях організовуються бібліотечні колектори [45, с.207], які намагались об'єднати й централізувати книжкове комплектування всіх профспілкових бібліотек України [46, арк.51]. У кінці 1928 р., крім «Українського робітника», розвинули свою мережу бібліотечних колекторів «Пролетарій» та «Книгоспілка». Різниця між колекторами полягала в забезпеченні їх літературою відповідними видавництвами, якщо «Пролетарій» постачав переважно масову соціально-політичну літературу [47, с.9-10], то «Книгоспілка» – кооперативну, а «Український робітник» – робітничу [48, с.12]. Щоб підняти цікавість широких мас до української книжки, «просунути її до найвідсталішої частини робітництва і селянства, до тої частини, що й досі не цікавиться книжкою, не читає її», проводились «місячники української книжки». Протягом місячника організовували максимальну знижку на книжки, книжкові базари, кредитування книжкою, лотереї, виставки, вечори української книжки з лекціями, з доповідями, з читанням, з диспутами письменників [45, с.240].

Як наслідок, у 1928/29 р. обіг всіх книготорговельних кооперативних організацій значно зріс. Так, лише обіг «Книгоспілки» зріс за перший квартал (проти першого кварталу минулого року) на 25%; за другий квартал – 60%, а за третій квартал на – 80% (проти третього кварталу минулого року). В грошах це складало 3870 тис. крб. за всі три квартали [49, с.19]. Всього обіг «Книгоспілки» за 1928/29 р. становив 24155,8 тис. крб. [50, с.4]. Тоді як обіг

ДВУ становив 17818 тис. крб. [42, арк.9], «Українського робітника» – 2330 тис., «Пролетарія» – 5353 тис., «Радянського селянина» – 992,6 тис., Юридичного видавництва – 1983,5 тис. крб. [50, с.4]. Загально-торговельний обіг українських видавництв у 1928/29 р. становив 56632,5 тис. крб., а продаж власних видань – 12848,7 тис. крб. [51, с.11].

Та, у 1929 р. усю видавничу галузь очолив ДВУ, який маючи кошти та підтримку з боку держави, поступово витісняв з книжкового ринку всі діючі видавництва. Станом на вересень 1929 р. видавництво «Український робітник» сконцентровувало свою роботу лише в Донбасі і велася вона тільки через колектори [52, арк.174]. Видавництво «Рух» розповсюджувало свою продукцію через агентів по передплаті, які працювали в тих районах та селах, де не було книгарень [53, с.24]. У 1929/30 р. книготорговельний відділ та відділ періодики «Руху» разом із обслуговуючим персоналом та всією продукцією були передані до «Книгоспілки». У розпорядженні видавництва «Рух» залишилася лише видавнича діяльність [54, арк.68].

Отже, в умовах непу видавництвам була надана відносна самостійність у проведенні торговельних операцій. Видавництва, враховуючи нові умови, намагалися створити свій торговий апарат та мережу. Та найбільшу мережу книготорговельних організацій в своєму розпорядженні мало ДВУ. Для просування книжок безпосередньо на село ДВУ залучав на договірних засадах споживчу кооперацію з її широкою мережею магазинів і крамниць. Задіявши систему споживчої кооперації, в найкращому становищі стосовно поширення книг на сільському ринку опинилася «Книгоспілка». Приватні видавництва, не маючи свого апарату розповсюдження, користувались переважно крамницями і експедиціями основних видавництв. Через концентрацію книготорговельної мережі в середині 1920-х рр. видавництва переходять на договори й передачу своїх представництв ДВУ, незважаючи на нерентабельність його торгівельної діяльності та збитковість, порівняно з іншими видавництвами. Наприкінці 1920-х рр., маючи кошти та підтримку з боку держави, ДВУ поступово витіснило з книжкового ринку всі діючі видавництва.

Список використаних джерел та літератури

1. Книга і друкарство на Україні / [За ред. П.М. Попова]. – К.: Наук. думка, 1965. – 315 с.
2. Молодчиков О.В. Книга радянської України / О.В. Молодчиков. – К.: Політвидав, 1974. – 176 с.
3. Молодчиков О.В. Книгоиздательское дело в Украинской РСР (1917-1960 гг.) / О.В. Молодчиков. – Книга: исследования и материалы, 1961, вып. 5. – с. 57-88.
4. Назаров А.И. Октябрь и книга. Создание советских издательств и формирование массового читателя 1917-1923 / А.И. Назаров. – М., 1968. – 386 с.
5. Подгорнова А.И. Советское книгоиздание в 20-е годы / А.И. Подгорнова. – М.: Наука, 1984. – 109 с.
6. Левчук О.М. Книгоспілка: Становлення кооперативного книговидання в Україні / О.М. Левчук. – К.: Наук. думка, 1992. – 182 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 749, 116 арк.
8. Держаний архів Київський області (ДАКО), ф. 2933, оп. 1, спр. 1, 340 арк.
9. Меженко Ю. Українська книжка часів Великої революції / Ю. Меженко. – К., 1928. – 32 с.
10. Грицак Е. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917-1922) / Е. Грицак. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/rozdil/novyny>.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1463, 270 арк.
12. ДАКО, ф. 2933, оп. 1, спр. 31, 284 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1779, 93 арк.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 762, 236 арк.
15. ДАКО, ф. 2933, оп. 1, спр. 15, 9 арк.
16. ДАКО, ф. 977, оп.1, спр.1, 25 арк.
17. ДАКО, ф. 2933, оп. 1, спр. 365, 75 арк.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВ України), ф. 292, оп. 1, спр. 34, 102 арк.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1775, 136 арк.
20. ЦДАВОВ України, ф. 168, оп. 1, спр. 16, 12 арк.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2263, 70 арк.
22. ЦДАВОВ України, ф. 168, оп. 1, спр. 82, 291 арк.
23. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 49, 102 арк.
24. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 3, спр. 468, 72 арк.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1770, 172 арк.
26. Козаченко А. Минуле книги на Україні: історичний нарис / А. Козаченко. – Х.: Державне видавництво України, 1930. – 99 с.
27. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 40, 169 арк.
28. ЦДАГО України,

ф. 1, оп. 20, спр. 1665, 155 арк. 29. ЦДАВОВ України, ф. 178, оп. 1, спр. 131, 46 арк. 30. ЦДАВОВ України, ф. 292, оп.1, спр. 45, 20 арк. 31. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛІМ України), ф. 577, оп. 1, спр. 11, 288 арк. 32. ЦДАВОВ України, ф. 292, оп. 1, спр. 80, 47 арк. 33. ЦДАВОВ України, ф. 168, оп. 1, спр. 527, 811 арк. 34. ЦДАВОВ України, ф. 174, оп. 2, спр. 1, 83 арк. 35. Нечаєв М. Книжка та її покупець на селі / М. Нечаєв. – К.: Український науковий інститут книгознавства, 1929. – 50 с. 36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2701, 31 арк. 37. ЦДАВОВ України, ф. 174, оп. 2, спр. 16, 37 арк. 38. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 352, 50 арк. 39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2493, 232 арк. 40. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 14, 127 арк. 41. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2699, 152 арк. 42. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2926, 58 арк. 43. ЦДАМЛІМ України, ф. 577, оп. 1, спр. 20, 252 арк. 44. ЦДАВОВ України, ф. 174, оп. 2, спр. 8, 54 арк. 45. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. док. и мат. 1917-1941 гг. – К.: «Наукова думка», 1985. – 478 с. 46. ЦДАВОВ України, ф. 271, оп. 1, спр. 495, 117 арк. 47. Рекомендаційна бібліографія й колектори // Радянський книгар. – 1930. – № 6. – С. 9-10. 48. Махоніна О. Про колектори та редакційно-бібліографічний центр / О. Махоніна // Радянський книгар. – 1930. – № 1. – С. 12. 49. Хроніка // Радянський книгар. – 1929. – №1. – С.18-23. 50. Пігулін М. Українські видавництва в 1928/1929 році / М. Пігулін // Радянський книгар. – 1930. – № 3. – С. 3-4. 51. Фідельман Б. Українські книжкові видавництва в 1928/29 році / Б. Фідельман // Радянський книгар. – 1930. – №13-14. – С.8-11. 52. ЦДАВОВ України, ф. 177, оп. 1, спр. 1637, 306 арк. 53. Хроніка // Радянський книгар. – 1929. – №2. – С.20-26. 54. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 62, 103 арк.